

Гамалія Віра Миколаївна,
докт. іст. наук, професор,
завідувач кафедри історії та філософії науки і техніки,
Державний університет інфраструктури та технологій,
м. Київ, Україна
vgamaliia@gmail.com

Антонова Ольга Олександрівна
стар. викл. каф. загального і слов'янського мовознавства,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
м. Київ, Україна
olga.antonova.o@gmail.com

БАГАТОЗНАЧНІСТЬ ПРИЙМЕННИКОВИХ ЕКВІВАЛЕНТІВ СЛОВА У ТЕКСТАХ НАУКОВОГО СТИЛЮ ПОЛЬСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Сучасна вітчизняна лексикографія має потужні пояснювальні засоби й можливості для всебічного ґрунтовного представлення мовної одиниці на всіх рівнях її функціонування та формально-змістової цілісності, для з'ясування й пояснення глибинних процесів, що здійснюються в мові, зокрема й таких, до яких належать взаємовідношення між формою і змістом. У кореляції форми і змісту мовної одиниці простежуються закономірності й механізми розвитку мови [7, с. 350].

Мова науки – один із найбільш цікавих й багатограних об'єктів лінгвістичного дослідження.

Серед перспективних напрямів сучасної теоретичної лінгвістики є функціонально-семантичний підхід до вивчення виражальних засобів наукової мови. У цьому аспекті досить актуальним вбачається вивчення й елементів наукової мови.

Так, вивчаючи наукову лексику, М. Леш-Дук виділяє наступні риси інтелектуальних стилів: абстрактність, стислі і точні формулювання, логічність, зв'язність, чіткість, зрозумілість, концептуальність, лаконічність та неемоційність.

Вищезгадані стилістичні особливості реалізуються певним чином за допомогою вторинних прийменників, які разом зі сполучниками входять до складу синтаксичних засобів зв'язку та сегментації, а, отже, впливають на зв'язність наукового викладу [11, с. 148].

Українські й польські дослідники наукової мови обґрунтовують необхідність з'ясування характеристик різних словотворчих і стилетворчих засобів, серед яких помітним явищем стали прийменникові еквіваленти слова. За висловом М. Леш-Дук *Większość przyimków wtórnych występujących w dyskursie naukowym jest niezleksykalizowana, niescalona graficznie, zdarzają się twory trzysegmentowe* [11, с. 140].

Різноаспектність дослідження прийменників розчленованої будови різносистемних мов, уможливить поглиблене вивчення структури та внутрішніх законів наукової мови. Порівняйте у наступних прикладах українські одиниці з польськими відповідниками (в галузі, у зв'язку з, з огляду на; w dziedzinie, z uwagi na, w związku z).

Специфіка мови наукового викладу тісно пов'язана з літературною мовою, що обслуговує науку, техніку та юриспруденцію. Фокусні одиниці найвиразніше функціонують як елементи мови ділової та правничої документації, вони здобули статус жанрових одиниць зазначеного стилю [15].

Семантична організація нарізно оформлених одиниць прийменникового класу є прозорою для носіїв мови з огляду на семантичні риси повнозначного компонента. Проте з огляду на своєрідність плану вираження цих одиниць окремої природної мови, правила лексикографічного опису та функціональних характеристик у польському й українському мовознавстві перебувають в процесі гармонізації [5].

В працях українських і польських дослідників прийменникових систем виявлено здатність прийменникових еквівалентів слова до багатозначності, яка реалізується у різних функціональних стилях.

Саме це і спонукає до вивчення багатозначності прийменникових еквівалентів слова у зіставному аспекті на матеріалі текстів наукового стилю сучасних української і польської мов.

Отже, метою пропонованого дослідження обираємо обстеження форми вираження і плану змісту прийменникових єдностей, які найчастіше виокремлюються у наукових текстах. Для реалізації цього завдання застосовувались спеціальні методи, а саме аналіз словникових дефініцій та комплексний аналіз структурних особливостей прийменникових еквівалентів слова споріднених мов у динамічній синхронії.

Заради з'ясування форми вираження нарізно оформлених прийменникових одиниць було використано авторську методику моделювання одиниць проміжних рівнів мовної системи, розроблену українськими дослідницями М. М. Пещак і А. А. Лучик, а також метод контекстного аналізу для виявлення семантичних і функціонально-стилістичних особливостей прийменників розчленованої будови.

Як зазначає у своїй праці Л. Бутко, нарізно оформлені прийменники є елементами значної за кількістю і складної за граматичними властивостями системи нарізно оформлених лексичних елементів сучасної української мови [1, с. 58].

Польська дослідниця наукового дискурсу М. Леш-Дук, вивчаючи семантичний план нарізно оформлених прийменників, виявляє, що більшість таких одиниць утворюється на позначення відношення і причини з огляду на абстрактний характер взаємовідносин між поняттями, який, у свою чергу, конкретизує зміст [11].

Проблемний характер нарізно оформлених прийменників обумовлений ще й браком системної формалізації, що ускладнює процедури інвентаризації, комплексного вивчення тощо. Це й обумовлює неоднорідність поглядів на статус прийменникових еквівалентів слова.

Такі гібридні, міжрівневі, перехідні, синкретичні одиниці, були об'єктом дослідження представників різних мовознавчих шкіл і напрямів в українському мовознавстві. Про це свідчать праці А. П. Загнітка [2; 3], А. А. Лучик [5] та О. О. Пособчук [6]. Багату аналітичну літературу із вивчення прийменникових одиниць у зіставному аспекті становлять праці польських лінгвістів Б. Мілевської [12], О. Яновської [9], М. Леш-Дук [10]. Контрастивні

дослідження у польському мовознавстві представлені працями Ч. Ляхура [14].

Оскільки у фокусі пропонованого дослідження прийменникові єдності виступають елементами наукових текстів, то слід зазначити, що суттєвий мовний факторіал для вивчення надають корпусні дослідження польських лінгвістів К. Василевської [15] та Л. Біель [8], які поглиблено вивчають прийменникові еквіваленти слова, як важливий елемент текстів правничої документації.

Але увага до цих одиниць зумовлена ще й тим, що динаміка поповнення прийменникових систем нарізно оформленими прийменниками очевидна. Корпуси польських словників вже містять нові прийменникові одиниці.

Отже, потреба укладання словників, котрі фіксують нові утворення, що мають помітні тенденції до препозиціоналізації, дотепер не втрачає актуальності. Як приклад, можна навести речення з дослідницької праці Л. Бутко [1, с. 58]: В основу організації музею була покладена новітня концепція музеєзнавства, яка дозволила використати науково-методичні і документальні матеріали та експонати у комплексі з архітектурними, художньо-технічними і аудіовізуальними засобами (З сайту Національного музею України).

У Національному корпусі польської мови (далі NKJP) [13] виокремлюємо приклади вживання подібного сполучення в текстах науково-природничого спрямування. Порівняйте у реченні: Do mechanizmów odpowiedzialnych za stabilizację aktyny F zalicza się jej występowanie w kompleksie z różnymi cząsteczkami ABP wiążącymi krzyżowo włókna aktyny, między innymi z tropomiozyną i d-актыніną (L. Kłyszajko-Stefanowicz) [13].

Для з'ясування вияву різних аспектів семантики багатозначних нарізно оформлених прийменників у мові науки було обрано тексти різних жанрів наукового стилю сучасної української мови. Так, багатозначні нарізно оформлені українські прийменники починаючи (почавши) від і починаючи (почавши) з (із, зі) здебільшого виражають початкову часову межу, виявляючи схожість на семантичному рівні і передаючи значення вихідного моменту дії або діяльності у сполученні з часовими назвами.

Зрозуміло, що у такому значенні ця прийменникова єдність вживається при аналізі історичних подій.

Порівняємо приклад українського тексту з польським текстом, котрий виокремлено з НКЖР: Починаючи від VII ст. в північній області материка почалося просування арабів ... (Г. Довгань) [1, с. 59]; Związki frekwencji z religijnością są jednak ogólnie słabe (wręcz nieistotne - z wyjątkiem II tury wyborów prezydenckich) i zanikające poczynając od 1993 roku (J. Raciborski) [13].

Окрім темпорального значення, ці одиниці у науковій мові можуть вказувати на об'єкт, на який переходить дія. Порівняймо в польських та українських реченнях: Wielkość X, nazywana niekiedy reaktancją wanny, jest w rzeczywistości sumą reaktancji cząstkowych wszystkich elementów konstrukcyjnych i składników wsadu wiodących prąd, poczynając od styku płyt kontaktowych z elektrodą. (M. Hering) [13] і Радянська пам'ять про Другу світову війну – вона не просто фальшива, вона маніпулятивна, починаючи від самого словотвору «Велика Вітчизняна війна» (О. Зінченко) [1, с. 59].

Український прийменниковий еквівалент слова починаючи з (від) ...аж до відрізняється від проаналізованих одиниць на рівні семантики, оскільки вживається у текстах наукових розробок для переліку крайніх моментів часового періоду, представників низки однорідних предметів, осіб тощо: Починаючи від 1880-х років і аж до смерті Шарко в 1893 році одним із найважливіших ареалів досліджень в шпиталі Сальпетрієр була істерія (Ю. Матвієнко) [1, с. 59]. У польських наукових текстах виокремлюється комплекс із таким самим значенням, однак спостерігається відмінність у плані вираження, оскільки закриває структуру прийменник *po*. Порівняйте у реченні: Drugą przyczyną osiągnięcia przez realizm tak wysokiej rangi artystycznej, estetycznej i społecznej był dorobek teoretyczny w tym zakresie - poczynając od Platona i Arystotelesa aż po współczesną znaną monografię Ericha Auerbacha pt. Mimesis (M. Gołaszewska) [13].

Нарізно оформлений прийменник *ostoronь* від у першому, своєму основному лексичному значенні є виразником просторової семантики: Такий стан речей значною мірою пояснюється особливостями географічного положення Корейського півострова, розташованого на краю материка, *ostoronь* від важливих

торговельних шляхів ... (Ю. Ковальчук) [1, с. 60]. Відповідником українського применникового еквівалента виступає польська трикомпонентна одиниця z daleka od: Zajmują się także budową latryn wzdłuż szlaków w specjalnie wyznaczonych miejscach, z daleka od źródeł wody podziemnej; (D. Zaręba) [13]. Другим значенням української одиниці є вказівка на справу, діяльність, у яких хтось не бере участі: Вчені намагалися її (екологічну проблему) вирішити, проте економісти, поки що, залишалися осторонь від зазначеної проблеми (Н. Малюга) [1, с. 60]. Польський трикомпонентний відповідник маніфестує це значення у реченні: Wprowadzają też do tekstu własne koncepcje, ukształtowane nie tylko z dala od tradycji judaizmu, ale także dalekie od filologicznej poprawności (W. Tyloch) [13].

Дослідники применникових систем зазначають, що значна кількість багатозначних нарізно оформлених применників виявляє здатність до реалізації як просторової, так і темпоральної семантики, що підтверджує тезу про можливість просторових понять транспонуватися у сферу часових. Послідовність такого формування понять намагалась простежити Б. Мілевська: «Мислення семантичними категоріями лежить в основі мови, і здається, що, починаючи з виокремлення логічних категорій, що представляють просторові функції, їх часові метафори та інші відносини, досліджуючи спосіб їх вираження, легше досягнути суть процесу, частиною якого є описуваний стан.» [12, с. 48].

Спектр значенневих відтінків має польська одиниця, про що свідчать приклади з текстів наукового спрямування. Одиниця відповідно до, виражаючи об'єктні значення, вживається у значенні «у відповідності, у вигляді, у формі чогось»: Po zneutralizowaniu ścieków zawierających 400mg/l Fe²⁺ odpowiednio do pH8,0, pH9,0 i pH10,0 poddano je napowietrzeniu w celu utlenienia żelaza (B. Bartkiewicz) [13]. Дослідження за темою дисертації виконувались на кафедрі аналітичної хімії Київського національного університету імені Тараса Шевченка відповідно до науково-дослідної тематики кафедри та держбюджетної теми ... (Л. Цюкало) [1, с. 61]. Ця одиниця також може вказувати на причинну залежність дії, виступаючи синонімом трикомпонентної багатозначної одиниці w związku z. Порівняймо польські приклади

у реченнях: Odpowiednio do ogromu zadania muszą być powołani dyplomaci, łączący z temperamentem politycznym zrozumienie dla spraw ekonomicznych w ogóle i dla naszej sytuacji gospodarczej z jednej strony i obiektywną znajomość Rosji – z drugiej strony (W. Michowicz) [13]. Відповідно до цього виділено три форми організації облікового процесу допоміжних виробництв ... (Ю. Іванечко) [1, с. 61].

Багатозначний прийменниковий еквівалент слова у (в) міру вживається з вказівкою на відповідність певному факту та на неозначену одночасність.

Наприклад: Корпоративне середовище – це коло взаємодії корпорації і корпоративного підприємства як об'єкта з тими, на кого він може впливати в міру своїх можливостей (М. Бондар) [1, с. 61]; У польській прийменниковій системі виокремлюється багатозначна сполука а w miarę: W miarę wzrostu dostępności pokarmu jej liczebność rośnie zaś do odpowiedniego poziomu w wyniku szybkiego namnażania przez podział (J. Dzik) [13].

Нарізно оформлений прийменник у вигляді вказує на уточнення когось або чогось, на що хтось або що-небудь схоже: Тому педагогіку в широкому сенсі можна зобразити у вигляді своєрідного дерева пізнання (В. Омеляненко) [1, с. 61]. Występuje on w przyrodzie z reguły w postaci soli zespolonych z innymi związkami wapnia, przeważnie z fluorkiem wapnia CaF_2 , a również z chlorkiem, węglanem lub wodorotlenkiem (J. Kośmider) [13].

Також ця одиниця може вживатися для вказівки на форму виявлення чогось і на призначення, спосіб використання предмета: Через засади і перепони марксистсько-ленінської ідеології, світовий розвиток соціальної географії, особливо англо-американської, у вигляді шкіл і основних парадигм поведінкової, радикальної, зокрема феміністичної, гуманістичної географії не здійснили відчутного впливу на розвиток радянської соціально-економічної географії (Л. Немець) [1, с. 61]. Polski minister spraw zagranicznych zajął też przychylną postawę wobec francuskiej (a ściśle Aristide'a Brianda) idei nowej organizacji kontynentu europejskiego w postaci Stanów Zjednoczonych Europy (W. Michowicz) [13].

Отже, нарізно оформлені прийменники у польській і в українській мовах з більшою впевненістю утверджуються в статусі

еквівалентів слова. Їхня багатозначність відрізняється від характеристик однослівних прийменників, оскільки усі аналізовані сполуки вступають у парадигматичні взаємовідносини з одиницями свого класу так само, як і повнозначні слова. З'ясування та порівняння обсягу синонімічних рядів одиниць кожної з досліджуваних мов можна окреслити як перспективний напрям вивчення явищ еквівалентності слову.

Багатозначність прийменникових еквівалентів слова сприяє формуванню стилетворчого потенціалу таких одиниць, рівною мірою в польській і українській мові науки, але мовні засоби, прийменникові й повнозначні компоненти, виявляються як подібними, так і відмінними виразниками різних сегментів позамовної дійсності. Це пов'язано зі здатністю елементів різних мов конкретизувати різноманітні відтінки думок задля точного їх формулювання.

У корпусах багатозначних нарізно оформлених прийменників польської й української мови виділяються одиниці, які у науковому стилі не повною мірою втілюють різні семантичні аспекти у порівнянні з іншими функціональними стилями досліджуваних мов на сучасному етапі. Проте переважно всі аналізовані багатозначні прийменникові еквіваленти слова у науковій мові виявляють різні аспекти значення, реалізуючи один із компонентів семантики, що сприяє досягненню комунікативної мети.

Подальші дослідження в окресленому напрямку сприятимуть виявленню спільних та відмінних рис семантичного і лексичного складу української та польської мов в процесі міжкультурної комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бутко Л. В. Багатозначність нарізнооформлених прийменників: особливості реалізації у науковому стилі української мови. Вісник Маріупольського державного університету. Серія Філологія 2016. Вип. 14, 2016. С. 58–63. <https://visnyk-filologia.mdu.in.ua/uk/vipusk14.pdf>

2. Загнітко А. П., Ситар Г. В. Концепція польських прийменників та їхніх еквівалентів: досвід лексикографування.

Рецензія на книгу: Lachur Czesław. Polskie przyimki wtórne i jednostki o funkcji przyimkowej w użyciu realnym. Materiały do słownika (w zestawieniu z językiem rosyjskim) Tom 1: a conto – oprócz. Кера – Opole: Wydawnictwo Nowik Sp. j., 2019. 425 s. Лінгвістичні студії. Вип. 38. С. 105–107.

3. Загнітко А. Лексикографія прийменника: моделювання семантики Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2021. С. 36–41.

4. Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф., Піддубна В. В. Українсько-польські та польсько-українські словниці усталених виразів: проблемні питання. Лінгвістичні дослідження. 2015. Вип. 39. С. 43–55. http://nbuv.gov.ua/UJRN/znphnpu_lingv_2015_39_9

5. Лучик А. А. До проблеми лексикографічного опису сталих сполучень російської, української і польської мов. Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць / ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2020. Вип. 53. С. 208.

6. Пособчук О. О. Структурні особливості прийменникових еквівалентів слова в українській, німецькій та іспанській мовах. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Київ, 2016. 22 с.

7. Ярун Г. М. Кореляція форми й змісту реестрової одиниці в тлумачному словнику. Українська лексикографія у сучасному контексті. Київ, 2011. С. 346–351.

8. Biel Ł. Wyrażenia przyimkowe w krajowych i unijnych aktach prawnych – analiza korpusowa funkcji przyimków w polskim języku prawnym. Język polskiego prawa: nowe wyzwania. Warszawa, 2016. S. 9–35.

https://www.researchgate.net/publication/318990772_Wyrazenia_przymkowe_w_krajowych_i_unijnych_aktach_prawnych_analiza_korpusowa_funkcji_przymkow_w_polskim_jezyku_prawnym

9. Janowska A. Kształtowanie się klasy polskich przyimków wtórnych. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. Katowice, 2015. 129s.

10. Lesz-Duk M. Przyimkowe konstrukcje temporalne w języku polskim. Acta Universitatis Lodzianis. Foia Linguistika. Tom 33, 1995. <https://doi.org/10.18778/0208-6077.33.05>

11. Lesz-Duk M. Przyimki wtórne w dyskursie naukowym. Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Wydział Filologiczno-

Historyczny, Instytut Filologii Polskiej, 2014. S. 139–149. <http://dx.doi.org/10.18778/7969-107-4.12>

12. Milewska B. Przyimki wtórne we współczesnej polszczyźnie. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. Gdańsk, 2003. 228 s.

13. Pęzik P. Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP. Narodowy Korpus Języka Polskiego. Wydawnictwo PWN, 2012.

14. Stasienko A. Recenzja: Czesław Lachur. Polskie przyimki wtórne i jednostki o funkcji przyimkowej w użyciu realnym: materiały do słownika (w zestawieniu z językiem rosyjskim). T. 1, A conto-oprócz, ěpa. Opole: Wydawnictwo Nowik Sp.j, Kępa, 2019, ss. 425. *Slavia Orientalis*. T. LXX, no. 2, 2021. <https://journals.pan.pl/Content/120420/PDF/2021-02-SOR-11-Stasienko.pdf>

15. Wasilewska K. Frekwencja oraz funkcje przyimków złożonych i wtórnych w sprawozdaniach administracyjnych. *LingVaria*. 2018, no. 1(25), S. 273–291. <https://doi.org/10.12797/LV.13.2017.25.20>